

1. Bijbelgeloof geconfronteerd met wetenschap

[De verhouding tussen geloof en wetenschap](#)

[De opkomst van het historisch-kritische Bijbelonderzoek](#)

[Wegbereiders van het vrije wetenschappelijk onderzoek](#)

[De grondleggers van de moderne Bijbelwetenschap](#)

[De botsing tussen geloof en wetenschap](#)

[De rol van het fundamentalisme](#)

[De scheiding van geloof en wetenschap: de duplex ordo](#)

[Geloven als een kind?](#)

De verhouding tussen geloof en wetenschap

De geschiedenis van de afgelopen eeuw heeft laten zien dat wij op vele terreinen van ons leven ons hebben laten voorlichten en in ons denken hebben laten corrigeren door de wetenschap. Bovendien hebben we ten volle geprofiteerd van vele wetenschappelijke ontdekkingen, nieuwe inzichten en technieken, die de kwaliteit van ons leven aanzienlijk hebben verbeterd. Denk bijvoorbeeld aan alles wat de ontdekkingen in de medische wetenschap en de natuurwetenschappen ons gebracht hebben.

Wat de geesteswetenschappen betreft, in het bijzonder de Bijbelwetenschap, moeten we helaas constateren dat het nut dat we van deze wetenschap kunnen hebben, zeer onevenredig is aan het profijt dat we van de natuurwetenschappen hebben. Op het terrein van cultuur, levensbeschouwing en geloof hebben we nog lang niet ten volle geprofiteerd van de vele ontdekkingen en nieuwe inzichten die de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel ons heeft aangereikt. Tot onze grote schade, want door de onevenredig grote aandacht voor de vruchten van de natuurwetenschappen hebben we ons heel eenzijdig ontwikkeld. We hebben grote vooruitgang geboekt in onze technische ontwikkeling, maar een enorme achterstand opgelopen in onze geestelijke ontwikkeling. Misschien zullen we in de nieuwe eeuw gaan beseffen dat we in dit opzicht veel in te halen hebben. Daarbij kunnen de geesteswetenschappen ons evenveel vooruit helpen als de natuurwetenschappen het tot dusver gedaan hebben. En naar mijn mening kan de Bijbelwetenschap daartoe het hare bijdragen. Daarom begin ik dit boek met een bezinning over de relatie tussen geloof en wetenschap.

Wetenschap heeft alles met waarheid te maken. Wetenschapsbeoefening is vóór alles waarheidsvinding. Wetenschap kan daarom gedefinieerd worden als de uitkomst van het zoeken naar waarheid. Zij is de som van de resultaten van wat er aan inzichten en kennis op een gegeven moment bestaat. Dit betekent dat wetenschap nooit af is. Ze is steeds onderweg, voortdurend op zoek naar meer kennis van en dieper inzicht in de werkelijkheid. Dit houdt in dat de beoefenaar van de wetenschap zich er steeds bewust van moet zijn dat hij de waarheid niet in pacht heeft en dat er nog altijd aspecten

van het object van onderzoek zijn die hij nog niet kent. Het betreft verborgen, nog niet ontdekte dimensies van de werkelijkheid, en die aspecten van de werkelijkheid die het menselijke bevattingsvermogen overstijgen. De wetenschapper die hiermee geen rekening houdt, handelt onwetenschappelijk en loopt gevaar aanmatigend te zijn en de wetenschap in diskrediet te brengen. Dat neemt echter niet weg dat we ontzaglijk veel dingen al heel zeker weten en dat we inzichten verworven hebben die absoluut betrouwbaar zijn en niet meer teruggedraaid kunnen worden. Dit geldt voor alle wetenschappen, inclusief de Bijbelwetenschap.

De wetenschap legt strikte regels op aan haar beoefenaars: het streven naar de grootst mogelijk objectiviteit, het open staan voor nieuwe mogelijkheden, de bereidheid om vooronderstellingen ter discussie te stellen, vooroordelen af te zweren, alle feiten onder ogen te zien en om op basis van nieuwe informatie eerder ingenomen standpunten te wijzigen. Wanneer aan deze eisen wordt voldaan, kunnen wij spreken van integere, eerlijke en onkreukbare wetenschapsbeoefening. Voor alle wetenschappelijke navorsing geldt dat de onderzoeker drie kardinale vragen moet beantwoorden:

1. Hoe zit mijn object van onderzoek in elkaar? (structuur en werking),
2. Hoe is het ontstaan? (de wordingsgeschiedenis),
3. Hoe raakt dit ons en wat kunnen we ermee? (de relevantie).

Goede wetenschapsbeoefening dient daarom, naar mijn mening, op twee pijlers te rusten: enerzijds, het autonome zuiver wetenschappelijk onderzoek en, anderzijds, de maatschappelijke betrokkenheid van het onderzoek. De eerste pijler is even vanzelfsprekend als essentieel voor het niveau en de instandhouding van de wetenschap: de autonomie van wetenschapsbeoefening, de vrijheid om wat dan ook te onderzoeken. De tweede is minder vanzelfsprekend, omdat niet iedereen ervan overtuigd is dat wetenschapsbeoefening noodzakelijkerwijs iets met de maatschappij te maken moet hebben.

Wetenschappelijk onderzoek (en onderwijs) is immers een maatschappelijk gebeuren; de universiteit is een maatschappelijke instelling.

In mijn wetenschapsopvatting is de maatschappelijke betrokkenheid van wetenschapsbeoefening even essentieel als haar autonomie. Anders gezegd, ze is alleen volwaardig en evenwichtig, wanneer ook aan de maatschappelijke verplichtingen wordt voldaan. Als het zoeken naar waarheid, juistheid en echtheid, maakt ze deel uit van de samenleving en staat niet buiten de maatschappelijke processen van opvoeding, vernieuwing, sanering en bevrijding. Daarom dienen van de kant van de wetenschapsbeoefening op adequate wijze informatie en nieuw verworven inzichten beschikbaar gesteld te worden, niet alleen voor vakgeleerden en studenten, maar zo mogelijk ook voor de samenleving in haar geheel. Verder dient de vraag naar de maatschappelijke relevantie van het onderzoek expliciet gesteld en naar de samenleving toe verantwoord te worden. De maatschappij, die de wetenschapsbeoefening mogelijk maakt en haar financiert, heeft er immers recht op. Aan de andere kant kan de wetenschap veel profijt hebben van haar maatschappelijke betrokkenheid, omdat er vanuit de samenleving stimulansen kunnen

komen voor bepaald onderzoek. Mijn eigen onderzoek werd trouwens in hoge mate gestuurd door impulsen vanuit de maatschappij.

Binnen deze wetenschapsopvatting heeft ook de theologische wetenschapsbeoefening haar plaats. Voor de theoloog gelden dezelfde eisen als voor andere wetenschappers. Er kan voor de theologie, die als wetenschap aan de universiteit wordt beoefend, geen uitzondering worden gemaakt. Wil zij haar wetenschappelijk karakter behouden, zal ze zich aan de voor wetenschap geldende regels moeten houden. Zo dient de Bijbelwetenschapper zijn object van onderzoek te benaderen met dezelfde methoden van literaire, historische en filosofische kritiek die in de andere, vergelijkbare geesteswetenschappen gebruikelijk zijn. Er zijn voor haar geen terreinen met het bordje 'verboden toegang' erop, geen vragen die niet gesteld mogen worden, geen antwoorden die niet geformuleerd mogen worden. Het enige wat de theologie anders maakt dan andere wetenschappen, is dat ze zich naast onderzoek van de voor haar relevante concrete, tastbare en zichtbare realiteit, ook expliciet bezighoudt met het nadenken over 'het onzienlijke', over wat in de taal van het geloof 'God' wordt genoemd: de diepste grond van de werkelijkheid, de oorsprong van al het zijnde. Het gaat om de dingen die de zichtbare werkelijkheid overstijgen, die we niet met onze zintuigen kunnen waarnemen en ook niet kunnen onderzoeken met behulp van de normale middelen die we gebruiken ter verwerving van kennis. De theologie gaat ervan uit dat, hoewel geen mens God ooit heeft gezien zoals Hij werkelijk is en niemand dit Mysterie ooit kan doorgronden, God er toch is. Dit ontkennen is in Bijbels perspectief dwaasheid. *Alleen de dwaas zegt bij zichzelf: 'Er bestaat geen god.'* (Psalm 14:1).

De vraag die we nu onder ogen moeten zien is hoe wetenschap en geloof zich tot elkaar verhouden. Laat ik voorop stellen dat het een misverstand is te denken dat wetenschap niets met geloof te maken heeft. In de wetenschap kan de waarheid niet gevonden worden zonder dat er gebruik wordt gemaakt van een of andere vorm van geloof. Om mee te beginnen: de wetenschapper gelooft in de menselijke rede en haar vermogen de werkelijkheid te ontsluiten en de waarheid te achterhalen. Zonder dit geloof, deze onbewezen veronderstelling, waar een vertrouwen aan ten grondslag ligt, kan geen wetenschapper aan het werk gaan. Daarnaast is het evenmin mogelijk enig wetenschappelijk onderzoek te doen zonder uit te gaan van vooropgezette theorieën en hypothesen die als voorlopige waarheden aangenomen worden. Wetenschappelijk onderzoek is erop gericht deze nog te bewijzen veronderstellingen te onderbouwen, te verifiëren of te falsificeren. Tot het tegendeel bewezen is, *geloof* de wetenschapper in de juistheid van zijn veronderstellingen en vertrouwt hij erop. Voor de wetenschapper is het leveren van een bewijs voor wat hij gelooft daarom van cruciaal belang. Daar staat of valt hij mee.

Het grote verschil tussen geloof en wetenschap is dat het geloof niet in die zin afhankelijk is van het bewijs van wat men gelooft. In het geloof neemt men *zonder bewijs* een aantal grondstellingen aan als waarheid. *Het geloof legt de grondslag voor alles waarop we hopen, het overtuigt ons van de waarheid van wat we niet zien.* (Hebreeën 11:1). Dit betekent intussen niet dat het geloof de

wetenschap straffeloos kan missen. Wie gelooft, blijft de wetenschap nodig hebben, anders loopt hij gevaar het verband met de werkelijkheid kwijt te raken. Wil de gelovige met beide benen op de grond staan, zal hij de wetenschap serieus moeten nemen. Deze confronteert hem met de concrete werkelijkheid. Aan de andere kant moet de wetenschap voortdurend door het geloof eraan herinnerd worden dat ons weten beperkt is, dat er een diepere samenhang der dingen is en dat er verborgen dimensies aan de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid zijn die we nog niet kennen en misschien ook nooit volledig zullen kennen. Zo moeten deze beide grootheden elkaar in evenwicht houden. Theologisch gesproken: het zijn beide gaven van God aan de mens in zijn zoeken naar waarheid. Het is voor beide heilzaam steeds met elkaar geconfronteerd te worden.

Wat van de wetenschap is gezegd, dat zij haar beperkingen heeft en dat ook dient te beseffen, geldt ook voor het geloof. Je kunt niet zo maar van alles gaan geloven. De belangrijkste beperking is dat je geloof redelijk moet zijn, in die zin dat het niet in strijd mag zijn met de rede en de daarop gebaseerde wetenschap. Het is bijvoorbeeld onredelijk te geloven dat de aarde plat is en het middelpunt van ons zonnestelsel vormt, terwijl het wetenschappelijk vaststaat dat de aarde bolvormig is en dat de zon het middelpunt is. Dat je bepaalde dingen blindelings moet geloven en je verstand daarbij buiten spel moet zetten, is niet alleen een onredelijke eis; het is ook schadelijk voor je geloof.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat geloof en wetenschap in een nauwe betrekking tot elkaar staan. Zij sluiten elkaar niet uit, maar juist in. Zij hebben beide alles te maken met de benadering van de werkelijkheid. Hun onderlinge betrekking bestaat niet daarin dat geloof beschouwd moet worden als het verlengstuk van wetenschap. Dit zou betekenen dat geloof pas begint te functioneren waar wetenschap ophoudt. Dit zou inhouden dat naarmate de wetenschap vordert, er terreinwinst op het geloof geboekt wordt en dat de wetenschap het geloof langzamerhand inhaalt en het tenslotte achterhaalt. Voor veel mensen, die niet meer geloven, is dit dan ook inderdaad het geval. Het geloof moet, wil het niet in strijd zijn met de wetenschap of ze negeren, haar volkomen integreren en verdisconteren. Anders komen die twee in een funeste en heilloze concurrentiepositie te staan, waarbij beide claimen de waarheid in pacht te hebben. Voordat ik verder inga op de betreurenswaardige botsing tussen geloof en wetenschap, wil ik in het kort de opkomst van het moderne historisch-kritische Bijbelonderzoek schetsen. Het zal daarbij gaandeweg duidelijk worden hoe de confrontatie van geloof met wetenschap heeft kunnen leiden tot een botsing, met alle gevolgen van dien.

De opkomst van het historisch-kritische Bijbelonderzoek

De moderne Bijbelwetenschap is niet ineens uit de lucht komen vallen. Zij heeft een voorgeschiedenis die teruggaat tot de tijd van het ontstaan van de canonieke verzameling geschriften van het Oude het Nieuwe Testament gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling. Toen reeds, en sedert die tijd, zijn er altijd al mensen geweest, die zich kritisch hebben uitgelaten over een of meer van deze geschriften of over de verzameling als zodanig. Om mee te beginnen, de canon is niet zonder strijd en

meningsverschillen tot stand gekomen. We hoeven alleen te denken aan de kritische instelling van joodse geleerden ten aanzien van boeken als Prediker, Hooglied en Ester en aan de moeizame wijze waarop de nieuwtestamentische canon zijn beslag gekregen heeft. Ik zou ook kunnen herinneren aan de bezwaren van de kerkvader Origenes (185-254) tegen de toen gangbare opvatting dat Paulus de schrijver was van de brief aan de Hebreëën en aan de kritiek van Dionysius van Alexandrië (± 200-265), een leerling van Origenes, tegen de opvatting dat het evangelie van Johannes en het boek Openbaring door dezelfde auteur geschreven zouden zijn. En niet te vergeten, de kritische visie van Marcion van Rome (midden tweede eeuw) op de Bijbelse geschriften, die zo ver ging dat hij het Oude Testament verwierp en van de nieuwtestamentische geschriften alleen een gezuiverd evangelie van Lucas en een aantal brieven van Paulus overhield. Door zijn kritische instelling heeft Hieronymus (± 350-420), de meest gelezen Latijnse kerkvader en vertaler van de Bijbel in het Latijn, zich verzet tegen de Grieks-Alexandrijnse verzameling van boeken uit de oudtestamentische tijd, die ook de apocriefe boeken omvatte. Door zijn grote kennis van en inzicht in de Hebreeuwse literatuur, heeft hij zich sterk uitgesproken voor de aanvaarding door de kerk van de Joods-Palestijnse verzameling van oudtestamentische geschriften. De Bijbelkritiek heeft dus heel oude papieren.

Gedurende de Middeleeuwen hebben geleerden als Hugo, Richard en Andreas uit de beroemde school in St. Victor te Parijs (12de-13de eeuw) zich sterk afgezet tegen de van oudsher in de kerk ingeburgerde speculatieve exegetische methoden en gepleit voor een exegese op grond van de grammatische en historische betekenis van de woorden in de Bijbeltekst. In hun voetspoor volgden onder anderen de vermaarde geleerde Thomas van Aquino (1225-1274) en de invloedrijke *Doctor christianissimus* Johannes Gerson (1363-1429) en Nicolaus van Lyra († 1349). Na dergelijke aanzetten in de Middeleeuwen leverde de opkomst van de Verlichting en de Renaissance sterke impulsen tot de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel. De idee van de autonomie van de menselijke rede, en de rede als middel tot waarheidsvinding over God, de wereld en de mens (in tegenstelling tot het geloof in de openbaring op gezag van de kerk), speelde daarbij een cruciale rol. De hernieuwde belangstelling voor de klassieke literatuur en de opkomst van een historisch bewustzijn, die een nieuwe geschiedenisopvatting met zich meebracht, waren de andere krachtige drijfveren achter het ontstaan van de historisch-kritische Bijbelwetenschap.

Deze ontwikkeling werd met name gestimuleerd door de humanisten, waarbij de naam genoemd moet worden van Laurentius Valla (1407-1457), filoloog, tekstcriticus en historicus, Johannes Reuchlin (1455-1522), een groot kenner van de Hebreeuwse taal, en vooral Desiderius Erasmus (1466-1536), die de eerste kritische uitgave van de Griekse tekst van het Nieuwe Testament gereed maakte en een methodisch belangrijke, kritische inleiding tot de nieuwtestamentische boeken schreef. Deze geleerden interpreteerden de Bijbel met gebruikmaking van dezelfde methoden die voor de bestudering van andere antieke literatuur werden toegepast. Zij gaven de voornaamste aanzet tot het historisch-kritische onderzoek van de Bijbel, en kenden uiteraard een doorslaggevende functie aan de menselijke rede toe voor het verstaan van de Bijbel.

Van deze inzichten waren de zestiende-eeuwse kerkhervormers de erfgenamen. Hoewel zij de historisch-kritische methode van Bijbelonderzoek nog niet expliciet hebben gedefinieerd en bewust in praktijk gebracht, is bij hen toch duidelijk een kritische instelling merkbaar ten aanzien van de Bijbelse geschriften. Zo heeft Maarten Luther (1483-1546) zich kritisch uitgelaten over boeken als Ester, Hebreëen, Jacobus, Judas en Openbaring, waarvoor hij weinig waardering had en waartegen hij op zakelijke gronden bezwaren koesterde. Daarnaast ging hij, evenals Hieronymus, uit van de Joods-Palestijnse canon van het Oude Testament. Vermeldenswaard zijn ook de kritische onderzoekingen van de Bijbelse boeken door Andreas von Karlstadt (\pm 1480-1541), die onder andere op grond van stijlverschillen in de eerste vijf boeken van de Bijbel tot de slotsom kwam dat ze onmogelijk door Mozes geschreven konden zijn. Johannes Calvijn (1509-1564) deelde tot op zekere hoogte Luthers kritiek op de genoemde vier nieuwtestamentische boeken en meende verder dat de zogeheten Tweede Brief van Petrus niet door de apostel Petrus geschreven kon zijn en dat Paulus niet de auteur van Hebreëen kon zijn, evenmin als Jozua en Samuël van de naar hen genoemde boeken.

Het blijkt dus dat de toonaangevende kerkhervormers van de zestiende eeuw beslist niet afwijzend stonden tegenover een historisch-kritische bestudering van de Bijbel; integendeel, zij pasten de kritische methodes op hun manier toe. Door hun kritische instelling tegenover de kerkelijke traditie en de traditionele schriftuitleg hebben zij de Bijbel bevrijd uit het dogmatisme van het kerkelijk leergezag. Daardoor hebben ze voor de Bijbel ruimte geschapen om een kritische functie binnen de kerk en haar tradities te kunnen vervullen. Doordat zij serieus streefden naar een verstaan van de Bijbel naar zijn grammatische en historische zin en naar de bedoeling van de Bijbelse auteurs, hebben zij ertoe bijgedragen dat de Bijbel los van kerkelijke dogma's bestudeerd kon worden.

Zo werden door humanisten en reformatoren de beslissende stappen gezet onderweg naar de wetenschappelijke bestudering van de Heilige Schrift van de kerk, die zou leiden tot de herontdekking van de Bijbel naar zijn eigen aard. De Bijbelwetenschap had haar intrede gedaan. Ze verkeerde toen weliswaar nog in de kinderschoenen, maar zij was gekomen om te blijven! Ondanks latere pogingen om de klok terug te zetten, zowel van de kant van de protestantse orthodoxie met haar star fundamentalistische Bijbelbeschouwing als van de kant van het even starre roomse leergezag, zou de kerk nooit meer terug kunnen keren naar de situatie van vóór de Verlichting en vóór de Reformatie. Door de herontdekking van de Bijbel en de grote aandacht voor de bestudering ervan moet de Reformatie mijns inziens gezien worden als een beslissend keerpunt in de richting van een kritische bestudering van de Bijbelse geschriften in hun historische context. Wie daarom zou beweren dat de moderne Bijbelwetenschap een 'afscheid' betekent van de erfenis van de Reformatie, heeft niet veel begrepen van de betekenis van de Reformatie voor de vrije, niet traditie- en dogmagebonden bestudering van de Bijbel. Als erfgename, niet alleen van de Verlichting en het Humanisme, maar ook van de Reformatie, staat de moderne Bijbelwetenschap stevig in de reformatorische traditie.

Wegbereiders van het vrije wetenschappelijk onderzoek

Het zou na de Reformatie echter meer dan twee eeuwen duren voordat het historisch-kritische Bijbelonderzoek goed van de grond kwam en op grote schaal werd toegepast. De voornaamste aanzetten daartoe kwamen van een aantal leidinggevende geleerden, waaronder een aantal theologen, die vanaf de tweede helft van de zestiende tot het begin van de achttiende eeuw wegbereiders en voorvechters waren van en veelal ook martelaren voor de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek in het algemeen en van het Bijbelonderzoek in het bijzonder.

Ik laat hier de namen van enkele geleerden uit deze periode de revue passeren, om te beginnen, de lutherse theoloog Andreas Osiander (1498-1552), die in 1543 het revolutionaire, uitdagende hoofdwerk van de grote astronoom Nicolaus Copernicus (1473-1543) van een inleiding voorzag en uitgaf. In dit werk legde Copernicus zijn ontdekking uit dat niet de aarde, maar de zon het middelpunt van ons zonnestelsel is. Daarmee zou Osiander en andere aanhangers van het heliocentrische wereldbeeld in botsing komen met de kerkleer die onder meer op het verhaal in Jozua 10 gebaseerd was, waarin gezegd wordt dat God de zon en de maan liet stilstaan.

Een eervolle vermelding in de rij van voorvechters van wetenschappelijke leervrijheid verdient de ten onrechte vaak verguisde Nederlandse theoloog Jacobus Arminius (1560-1609). Hij was een van de voornaamste pioniers in Nederland van de vrijheid van Bijbeluitleg en theologisch denken, onafhankelijk van de kerkelijke dogma's en belijdenissen. Dat bracht hem als 'verlichte' geleerde in conflict met zijn dogmatisch 'verkrampte' collega Franciscus Gomarus (1563-1641) en andere 'preciezen'. Het conflict spitste zich toe op de predestinatieleer en zou tot lang na de dood van Arminius voortduren. Vermeldenswaard is in dit verband ook de beroemde Nederlandse rechtsgeleerde Huigh de Groot (Hugo Grotius, 1580-1645), die vele kritische opmerkingen bij de boeken van de Bijbel maakte. Mede tengevolge van zijn sympathieën voor Arminius belandde hij in de gevangenis, van waaruit het hem echter lukte te ontsnappen en naar het buitenland uit te wijken. De Nederlandse theoloog Johannes Coccejus (1603-1669) was op bepaalde punten een tegenstander van Grotius, maar diens medestander wat betreft zijn kritisch-exegetische methode en zijn duidelijke afwijzing van de onhistorische en onkritische Bijbeluitleg van de orthodoxie.

De theoloog en filosoof Giordano Bruno (1548-1600), stond niet alleen kritisch tegenover het kerkelijke leerstuk van de godheid van Jezus en de leer van de transsubstantiatie, maar was ook een aanhanger en verdediger van de Copernicaanse natuurwetenschap. Dat bracht hem in botsing met de roomse kerkleer, waardoor hij de laatste 25 jaar van zijn leven vaak op de vlucht was, en daarbij tevens te maken kreeg met tegenstand van orthodoxe Calvinisten. Hij viel uiteindelijk in handen van de Inquisitie en werd als ketter in het openbaar verbrand. In een adem met hem moet Galileo Galileï (1564-1642) genoemd worden, de beroemde mathematicus, fysicus en astronoom, de grondlegger van de moderne fysica. Hij was niet alleen een overtuigde aanhanger van Copernicus maar ook de eerste vertegenwoordiger van de mechanische natuurfilosofie. Omdat zijn astronomische ontdekkingen niet

stroomden met het traditionele wereldbeeld van de kerk, werd ook hij door de kerkelijke inquisitie vervolgd, onder curatele gesteld en gedwongen zijn opvattingen te herroepen. Een vergelijkbaar lot trof de lutherse astronoom Johannes Kepler (1571-1630), de ontdekker van de wetten van de beweging der planeten, die op bepaalde punten in botsing kwam met de protestantse orthodoxie waardoor zijn functioneren in Duitsland onmogelijk werd gemaakt en hij later, toen hij naar Linz uitgeweken was, van het lutherse avondmaal werd geweerd.

De filosoof Thomas Hobbes (1588-1679), die zich, evenals de rechtsgeleerde Grotius, wiens werken hij kende, onder andere bezig hield met kritisch Bijbelonderzoek en vooral aandacht schonk aan het probleem van het auteurschap en de datering van de Bijbelboeken, mag niet onvermeld blijven. Evenals Kepler heeft hij zich ingezet voor verdraagzaamheid, gewetensvrijheid en vrijheid van meningsuiting. De mathematicus en filosoof René Descartes (1596-1650), die als de grondlegger van de moderne filosofie beschouwd kan worden, stelde de mens als denkend subject centraal, wantrouwde de traditie per definitie en aanvaardde de rede als het enige criterium voor de vaststelling van de waarheid. Daarmee maakte hij heftige discussies los over de menselijke rede en het gezag van de Schrift.

Ik besluit de rij van voorvechters voor vrijheid van denken en onderzoek met de Nederlandse joodse filosoof Baruch Spinoza (1632-1677), één van de meest vooraanstaande en invloedrijke denkers van de zeventiende eeuw. Hij was er diep van overtuigd dat de Bijbel net als andere boeken bestudeerd moest worden met gebruikmaking van duidelijke, verstandelijke, niet-dogmatische methoden. Daartoe stelde hij een aantal regels op voor de interpretatie van de Bijbel. Het feit dat hij zich met zijn kritisch denken ook op het terrein van het Oude Testament en de theologie bewoog, bracht hem in conflict met de joodse autoriteiten die hem uit de synagoge banden.

Zonder het pionierswerk van mensen als deze kunnen wij ons de opkomst van de moderne kritische Bijbelwetenschap in de achttiende en negentiende eeuw niet voorstellen. Zij hebben de weg gebaad naar vrije wetenschapsbeoefening en naar de systematische bestudering van de Bijbel door middel van wetenschappelijke methoden, waarbij waarheidsvinding door de menselijke rede wordt gerealiseerd.

De grondleggers van de moderne Bijbelwetenschap

De eerste werkelijk serieuze poging om buiten de traditionele opvattingen en kerkelijke dogma's om een systematisch onderzoek in te stellen naar het ontstaan van het Oude Testament, was die van de katholieke Franse theoloog Richard Simon (1638-1712) in zijn werk *Histoire critique du Vieux Testament*, verschenen in 1678. Hij geldt als de grondlegger van de Bijbelse 'inleidingswetenschap', waarin men zich bezighoudt met de vragen rond het ontstaan van de afzonderlijke Bijbelboeken en van de Bijbel als geheel. Hij richtte zijn kritiek met name tegen de in de kerk gangbare simplistische opvatting over het auteurschap van de Bijbelboeken en kwam tot het inzicht dat het ontstaan van de boeken een lang proces is geweest waaraan niet enkele, maar vele verschillende schrijvers hadden

meegewerkt. Deze ontdekking zou later door verder wetenschappelijk onderzoek bevestigd worden. Op instigatie van de beruchte ketterjager Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704) werd Simon wegens zijn schrijfkritiek uit zijn orde gezet. Ook ontstond er een reeks conflicten rond zijn werk en persoon, die tot gevolg hadden dat haast alle 1.300 exemplaren van zijn boek verbrand werden. Een eeuw later, in 1776, kwam een exemplaar echter in handen van de Duitse theoloog Johann Semler, die er een Duitse vertaling van liet maken. Semler had zelf juist een boek over de Bijbel geschreven, *Abhandlungen von der freien Untersuchung des Kanons*. Zo werden de resultaten van de belangrijke onderzoekingen van de Franse geleerde in Duitsland bekend, waardoor het wetenschappelijk Bijbelonderzoek in dat land een extra stimulans kreeg en sedertdien snel op gang kwam.

In dit verband is het interessant te vermelden dat een andere Fransman, de arts Jean Astruc, zoon van een protestantse dominee van joodse afkomst, in 1753 anoniem een boek publiceerde, dat grote invloed zou hebben op de ontwikkeling van het onderzoek in Duitsland naar het ontstaan van de eerste vijf boeken van de Bijbel, de Pentateuch. Astruc, die het auteurschap van Mozes wilde verdedigen, meende dat Mozes bij het schrijven van de Pentateuch gebruik had gemaakt van een aantal bronnen: de Elohim-bron (zo genoemd wegens het gebruik van de godsaanduiding 'God', in het Hebreeuws *èlohim*, in bepaalde gedeelten), de Jehowa-bron (zo genoemd wegens het gebruik van de godsnaam Jahwè - door hem en anderen op grond van een misverstand verkeerd gelezen als *Jehowa* - in andere gedeelten van de Pentateuch), en nog een aantal kleinere bronnen. De zogenaamde 'bronnentheorie' zou gedurende de volgende twee eeuwen het pentateuchonderzoek op een bepaalde wijze beheersen, totdat ze tegen het eind van de 20ste eeuw gerelativeerd en als achterhaald beschouwd zou worden.

Intussen was ook de kritisch-wetenschappelijke bestudering van het Nieuwe Testament op gang gekomen. Ze kwam in een stroomversnelling door de publicatie in 1778 van een anoniem geschrift, zoals later bleek van de hand van Hermann Reimarus, waarin een aantal kernproblemen van de Bijbel, met name van het Nieuwe Testament, aan de orde werden gesteld. Dit geschrift heeft, ondanks het feit dat het door een befaamd geleerde als Semler fel werd afgekraakt, een levendige discussie op gang gebracht, onder andere over het leven van Jezus en de historiciteit van de verhalen in de evangeliën. Dit heeft een stroom van boeken over de historische Jezus tot gevolg had, waaraan het werk van David Friedrich Strauss, *Das Leben Jesu*, uit 1835, in de aanvangsfase een belangrijke bijdrage heeft geleverd. In de twintigste eeuw zou die stroom van publicaties aanzwellen tot een onafzienbare vloed. Wat de bestudering van het Oude Testament betreft, moet ik helaas volstaan met alleen het noemen van de namen van enkele van de meest invloedrijke grondleggers uit de 19de eeuw: Wilhelm de Wette, Heinrich Ewald, Wilhelm Vatke, Karl Graf, Abraham Kuenen en ten slotte, Julius Wellhausen. Door de kwaliteit van hun werk hebben zij een voorname status verworven voor het kritisch-wetenschappelijk onderzoek van de Bijbel, en het gemaakt tot een op universitair niveau beoefende wetenschap in de moderne zin van het woord. Daardoor kon de Bijbelwetenschap in de twintigste eeuw wereldwijd een ongekend hoge vlucht nemen. Het wetenschappelijk Bijbelonderzoek is in onze

dagen zowel in joodse als in protestants-christelijke en rooms-katholieke kringen volledig geaccepteerd en niet meer weg te denken. De vraag is alleen of de kerk haar voordeel heeft gedaan, en doet, met de door de Bijbelwetenschap verworven inzichten. En dat brengt ons tot een van de meest rampzalige ontwikkelingen in de geschiedenis van het Bijbelonderzoek: de botsing tussen geloof en wetenschap.

De botsing tussen geloof en wetenschap

Dat geloof en wetenschap vanaf een gegeven moment in de geschiedenis met elkaar geconfronteerd werden, was onafwendbaar. Zoals uit het boven geschetste overzicht is gebleken, werden de eerste aanzetten tot deze confrontatie, voor wat jodendom en christendom betreft, gegeven door de kritische bevraging van de opvattingen over de Bijbel vanaf het begin van onze jaartelling. Naarmate het kritisch denken zich verder ontwikkelde en het zoeken naar de waarheid over de wereld en alles wat daarbij hoort van de grond kwam en er wetenschappen ontstonden, kon de confrontatie niet langer uitblijven. De opkomst van de natuurwetenschappen, de bestudering van de mechanica, de sterrenkunde, de natuurkunde, de geologie en de biologie, heeft haar in een stroomversnelling gebracht. Deze rol was niet weggelegd voor de Bijbelwetenschap, maar werd door de natuurwetenschappen vervuld. Het waren namelijk de resultaten van deze wetenschappen, die het traditionele, op de Bijbel gebaseerde, wereldbeeld aan het wankelen brachten en de kerk als bewaakster van het geloof opschrikten. Dat het niet bij een vreedzame en vruchtbare confrontatie is gebleven, maar tot een regelrechte botsing is gekomen, lag niet aan de wetenschap, maar aan de reactie van de kant van de kerk op de nieuw verworven inzichten. De kerkelijke autoriteiten reageerden van meet af aan door iedere opvatting die niet strookte met die van de kerk, resoluut af te wijzen. Andersdenkenden werden geïntimideerd en vervolgd.

Volgens de gangbare opvatting van de kerk was het Bijbelse wereldbeeld de enig ware en juiste voorstelling omtrent de werkelijkheid van de wereld. Het toen heersende wereldbeeld was puur biblicistisch, dat wil zeggen, het was in alles op een letterlijk verstaan van de Bijbel gebaseerd. Daarbij werd verondersteld dat dit beeld niet op menselijke ervaring maar op 'openbaring' berust, die zich in de Bijbel, het onfeilbare woord van God, manifesteert. Dat het Bijbelse wereldbeeld in feite niets met een goddelijke openbaring te maken had, maar gebaseerd was op de in die tijd algemeen aanvaarde Oudoosterse voorstelling omtrent de werkelijkheid, besepte men toen nog niet. Dit inzicht zou pas in de moderne tijd doorbreken, waardoor het verval van het traditionele wereldbeeld, dat reeds door de natuurwetenschap was ondergraven, tot volle wasdom zou komen. Dit geldt trouwens niet alleen voor het Oudoosters-Bijbelse wereldbeeld, maar ook voor het maatschappijbeeld van die tijd, de manier waarop de samenleving was ingericht, zoals ik verderop zal uitleggen. In de late Middeleeuwen en tijdens de opkomst van de Verlichting meende men oprecht de in de Bijbel geopenbaarde 'waarheden' omtrent de wereld te moeten verdedigen tegen menselijke dwalingen.

Dat er in de moderne tijd nog biblicisten zijn die zich geroepen voelen om het voor zulke 'waarheden' op te nemen tegen de met onomstotelijke bewijzen onderbouwde bevindingen van de wetenschap, is iets dat je verstand te boven gaat. En dan te bedenken dat dit gebeurt met volle kennis van de volstrekt eerloze strijd die de kerkelijke autoriteiten hebben aangeboden, en uiteindelijk verloren hebben, tegen grote ontdekkers en denkers als Galileo Galileï, Giordano Bruno en Johannes Kepler. Hoe is het mogelijk dat er aan het eind van de twintigste eeuw nog mensen zijn die ideeën over de schepping en over de ouderdom van de aarde erop nahouden die volstrekt in strijd zijn met de wetenschap? Wie heeft ooit kunnen denken dat we aan de vooravond van de eenentwintigste eeuw nog zouden meemaken dat in een geavanceerd en ontwikkeld land als de VS de Onderwijsraad de evolutietheorie, en daarmee de hypothese van de Oerknal, uit het leerplan zou schrappen, omdat ze in strijd zou zijn met de Bijbel, zoals dat in Kansas anno 1999 gebeurde? Het gaat mij in dit verband niet om een verdediging van de evolutietheorie of een of andere kosmologische theorie over het ontstaan van het heelal, die ik overigens zonder enig bezwaar met Gods voortgaande scheppingshandelen in verband kan brengen, maar om een principe: de vrijheid van denken, onderzoek en onderwijs los van de wurgende greep van het starre biblicisme en de daaraan ontsproten denkrichting: *het fundamentalisme*.

De rol van het fundamentalisme

Dat brengt ons bij een aspect van de traditionele Bijbel- en wereldbeschouwing dat door de eeuwen heen eigenlijk onbenoemd en ongedefinieerd is gebleven, maar pas in het begin van de twintigste eeuw een naam kreeg: het fundamentalisme. Het kan gedefinieerd worden als een zeer conservatieve, anti-liberale denkrichting, met een sterk anti-intellectualistische inslag. Deze denktrant was kenmerkend voor zowel de joodse als de christelijke Bijbelbeschouwing en wereldbeschouwing vanaf het begin van onze jaartelling: *fundamentalisme avant la lettre*. In onze tijd, waarin sedert de Verlichting het denken sterk is veranderd, treffen we deze denkrichting niet alleen in bepaalde segmenten van het jodendom en christendom aan, maar ook in de islam en in diverse politieke ideologieën. Ze is een restant van de gangbare denkwijze van vóór de Verlichting, die tot op de huidige dag nog steeds diep ingebed is in de Rooms-Katholieke Kerk, in de ultra-orthodoxe protestantse kerken, met name in de modaliteiten en stromingen ter rechterzijde, zoals de Gereformeerde Bond in de Hervormde Kerk, de hervormde en de gereformeerde Confessionelen en de biblicistische Evangelikalen. In de kerken en stromingen ter linkerzijde van het christendom, zoals de Remonstranten en de Vrijzinnig Hervormden, daarentegen, heeft men zich volkomen ontworsteld aan het traditionele fundamentalisme en het vervangen door een vrijzinnige Bijbel- en wereldbeschouwing. We zouden de fundamentalistische denkrichting zelfs als een afzonderlijke *geestelijke stroming* kunnen beschouwen. En, omdat ze tevens gekenmerkt wordt door een fanatiek geloof in het gelijk van de eigen groep, dat vaak gepaard gaat met onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, is ze in feite een sektarische stroming. In Nederland heeft ze, buiten de orthodoxe kerkelijke groeperingen om, een bedding gevonden, en een stem gekregen, in de enige

fundamentalistische omroep in dit land: de Evangelische Omroep. In de praatprogramma's van deze overigens nette omroep wordt het christenfundamentalisme ongegeneerd gekoesterd, terwijl de moderne Bijbelwetenschap angstvallig buiten de deur wordt gehouden.

De term fundamentalisme is sedert de jaren twintig van de twintigste eeuw langzamerhand in gebruik gekomen, specifiek ter aanduiding van een reactionaire geestelijke stroming die in de Verenigde Staten opkwam. Het ging daar om een tegenstroming van mensen die verontrust waren over de resultaten van de moderne wetenschap, met name die van de natuurwetenschappen, de biologie en de geologie, maar ook die van de historische wetenschappen, waaronder de oudheidkunde, de archeologie en de Bijbelwetenschap. De aanhangers van deze denkrichting waren mensen die, door hun conservatief biblicistische Bijbelopvatting, niet in staat waren de verworvenheden van de moderne wetenschap in hun geloofsleven te integreren. Daardoor zagen ze geen kans het wereldbeeld, dat zij op grond van hun verstaan van de Bijbel hadden, los te laten en in overeenstemming te brengen met het natuurwetenschappelijke wereldbeeld. De gedachte van evolutie en de moderne opvattingen over de ouderdom van de aarde en het ontstaan van het heelal stuitte hen, als in strijd met de Bijbel, tegen de borst. Daarnaast beschouwden ze de bevindingen van de Bijbelwetenschap over het ontstaan van de Bijbel en over de daarin beschreven gebeurtenissen als een regelrechte aanslag op de Bijbel als het onfeilbare Woord van God.

De gevolgen van deze verkrampte reactionaire beweging waren rampzalig. Doordat de wetenschap verdacht werd gemaakt en de integriteit van haar beoefenaars in twijfel werd getrokken, werden heel veel kritisch denkende mensen van de kerk vervreemd. Velen keerden daardoor de kerk en het geloof de rug toe. Integere geologen en biologen werden bestreden en in een aantal gevallen ontslagen. Een berucht voorbeeld is het zogenoemde 'apenproces' in Dayton, Tennessee, in 1925, die geleid heeft tot het ontslag van de leraar John Scopes, omdat hij een aanhanger van de evolutietheorie van Darwin was. Niet alleen in de VS, maar ook elders in de westerse wereld, ook in Nederland, waren er mensen die fel afwijzend stonden tegenover de theologische implicaties van de resultaten van de natuurwetenschappen, de historische wetenschappen en de Bijbelwetenschap. Hier vond zelfs een kerkscheuring plaats en werden er kerkelijke ambtsdragers ontslagen: iedereen kent de bizarre geschiedenis rond de gereformeerde synode te Assen in 1926, toen dominee Johannes Geelkerken geschorst en ten slotte, met zijn kerkenraad, afgezet werd. Hij kon zich niet bij het synodebesluit neerleggen dat het paradijsverhaal zintuiglijk waarneembare werkelijkheden bevat, onder andere het spreken van de slang, in letterlijke zin. Enkele jaren later werd in Zuid-Afrika de theologische hoogleraar Du Plessis te Stellenbosch uit zijn ambt gezet, omdat hij weigerde de resultaten van zijn kritisch-wetenschappelijke studie van de Bijbel op aandrang van de kerk te loochenen en zich bij de gangbare Bijbelopvatting neer te leggen.

Naast haar argwaan jegens, en vijandige bejegening van de Bijbelwetenschap is een verder kenmerk van de fundamentalistische Bijbel- en wereldbeschouwing haar fanatieke verdediging van een paar

selectief gekozen aspecten van het Oudoosters-Bijbelse maatschappijbeeld. Het betreft met name de positie van de vrouw in de samenleving en de opvatting over homoseksualiteit. Het hele oude Midden-Oosten, inclusief het oude Israël en het jodendom tijdens het ontstaan van het christendom, kende een patriarchale inrichting van de samenleving, waarbij de man werd beschouwd als hoofd van de vrouw, die daardoor een ondergeschikte positie innam en aan strenge regels onderworpen was. Deze Oudoosterse tijd- en cultuurgebonden opvatting over de positie van de vrouw, die in de westerse beschaving maatschappelijk gelukkig als achterhaald mag worden beschouwd, wordt in de hedendaagse biblicistisch-fundamentalistische wereldbeschouwing nog steeds verabsoluteerd en als de universeel geldige wil van God beschouwd. Daarom is de strijd voor de emancipatie van de vrouw en voor haar rechtmatige plaats in de kerkelijke ambten nog lang niet beslecht.

De oudtestamentische visie op homoseksualiteit stamt uit een tijd toen men nog geen idee had wat dat werkelijk inhoudt. Homoseksuele handelingen werden als onderdeel van de heidense vruchtbaarheidscultus beschouwd en om die reden onder bedreiging van de doodstraf verboden (Leviticus 18 en 20). Deze opvatting, die zelfs nog door de apostel Paulus onveranderd werd overgenomen, is in het christendom gangbaar geworden. Ze doet tot op de dag van vandaag nog opgeld, zij het dat de bestraffing van homoseksuele handelingen met de dood tegenwoordig wordt weggelaten. In weerwil van het feit dat deze kijk op homoseksualiteit door de moderne medische en psychologische wetenschap volstrekt is achterhaald, wordt in brede kring met de Bijbel in de hand de vervolging van homoseksuelen nog heden ten dage voortgezet en van tijd tot tijd aangewakkerd door op vooroordelen berustende uitspraken van kerkelijke en politieke leiders. In de VS werd onlangs nog iemand mishandeld en vermoord puur omdat hij homo was, en kreeg een groep priesters en kerkelijke werkers met de moderne roomse inquisitie te maken omdat ze een centrum hadden ingericht voor de opvang van vervolgte homoseksuelen.¹

Het fundamentalisme heeft, als geen andere denkrichting of geestelijke stroming in de moderne tijd, een wig gedreven tussen geloof en wetenschap en er alles toe bijgedragen om de kloof tussen de twee in stand te houden. Deze rampzalige denkrichting heeft, hoe je het ook wendt of keert, de Bijbel en het christelijke geloof onberekenbare, en onherstelbare schade berokkend en de Bijbel bij veel mensen in diskrediet gebracht. Mondiaal heeft deze denkwijze in meerdere culturen een klimaat geschapen waarin de mensenrechten, de rechten van vrouwen, minderheden en andersdenkenden, vaak op grote schaal werden en nog steeds worden geschonden. Naar mijn oordeel vormt het fundamentalisme in onze tijd een van de grootste bedreigingen voor de wereldvrede. Het is te hopen dat dit grote kwaad in de eenentwintigste eeuw wereldwijd eindelijk overwonnen zal kunnen worden. Het betreft niet alleen het christen- en moslimfundamentalisme, maar ook het politieke fundamentalisme van het

¹ Voor een nadere uitwerking van wat hier heel in het kort over homoseksualiteit en de Bijbel is gezegd, zie mijn artikel 'De Bijbel en het probleem van de homofilie', *Kerk en Theologie*, Jaargang 21, Nr. 1 (1970), bladzijden 55-65.

communisme, en niet te vergeten, het veelal zeer fanatieke, orthodox-joodse fundamentalisme dat helaas vaak over het hoofd wordt gezien, als zou het alleen maar folklore zijn.

Een van de voornaamste eisen waaraan voldaan moet worden om het fundamentalisme te kunnen bestrijden, is dat meer dan voorheen ernst moet worden gemaakt met de integratie van wetenschappelijke kennis in onze wereld- en levensbeschouwing. Omdat alleen de waarheid mensen werkelijk kan vrijmaken, zal kennis van zaken bevrijdend werken zowel in de kerk als in de samenleving en helpen om mensen op het goede spoor te zetten. Met het goede spoor bedoel ik een wereld- en levensbeschouwing en een Bijbelopvatting waarin de resultaten van de wetenschap serieus worden genomen en volkomen zijn geïntegreerd.

De scheiding van geloof en wetenschap: de *duplex ordo*

In 1876 werd op basis van de scheiding tussen kerk en staat in Nederland de *duplex ordo* aan de drie rijksuniversiteiten ingevoerd. Dit was een maatregel waarbij in de theologische faculteiten onderscheid werd gemaakt tussen de door de staat benoemde hoogleraren en de kerkelijke hoogleraren. Dit bracht in de praktijk met zich mee dat het vakkenpakket opgesplitst werd in 'staatsvakken' en 'kerkelijke vakken'. Dat hield tevens in dat de Bijbelse theologie, die onder de verantwoordelijkheid van de kerkelijke hoogleraar viel, werd losgekoppeld van de exegese, die door een staathoogleraar werd gedoceerd. Daardoor werd een tegenstelling gecreëerd tussen 'wetenschappelijke exegese' en 'Bijbelse theologie', waarbij de indruk werd gewekt dat 'wetenschappelijke theologie' iets anders is dan 'geloofstheologie'. De twee soorten hoogleraren erkenden en eerbiedigden elkaars werkterrein. De kerkelijke hoogleraren hielden de Bijbelwetenschap en de godsdienstwetenschap veelal voor gezien, maar beschouwden het toch als hun taak om de kerkleer tegen deze wetenschappen in bescherming te nemen. De staathoogleraren, op hun beurt, hoedden zich er meestal voor om het terrein van hun kerkelijke collega's te betreden en spraken in principe niet over de consequenties van hun wetenschap voor het geloof en voor de leer van de kerk. De studenten kregen vaak aan het begin van hun studie van de hoogleraren Oude en Nieuwe Testament te horen: Ik geloof dat de Bijbel Gods woord is, maar u zult mij in mijn colleges daar niet over horen. De scheiding tussen geloof en wetenschap was compleet en er waren maatregelen getroffen om het geloof tegen de wetenschap te beschermen. Toen de onzalige *duplex ordo* werd bedacht en ingevoerd, heeft men niet kunnen of willen inzien wat daar de gevolgen van zouden zijn op langere termijn voor de relatie tussen geloof en wetenschap. Volgens mijn waarneming heeft deze scheiding er in hoge mate toe bijgedragen de integratie van de kennis en inzichten, die in het kader van de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel verworven zijn, in het kerkelijk en maatschappelijk leven tegen te houden en te vertragen. Daardoor is de kloof tussen de Bijbelwetenschap en het grondvlak van de samenleving, die er sowieso was, oneindig verdiept en in stand gehouden, met alle gevolgen van dien.

Omdat ik mijn basisopleiding in de theologie in Pretoria ontvangen had, waar geen *duplex ordo* heerste, en omdat ik een dergelijke scheiding heel ongezond vond en verwarrend voor de studenten, heb ik me vanaf het begin van mijn werkzaamheden in de theologische faculteit in Groningen ertegen verzet. Het enige wat in mijn tijd bereikt kon worden, was dat de staatshoogleraren Oude en Nieuwe Testament in Groningen vanaf het begin van de jaren tachtig ook een aantal colleges mochten geven in het kader van de kerkelijke opleiding. Daarmee werd de kloof tussen 'wetenschappelijke theologie' en 'kerkelijke theologie' enigszins overbrugd. De studenten zagen daarin een tegemoetkoming aan hun bezwaar dat ze steeds moesten 'slootje springen'. Wat ze door de *duplex ordo* moesten ontberen was een gerichte begeleiding bij de verwerking van de voor hen vaak geheel nieuwe informatie en de integratie ervan in hun eigen geloofsleven. Voorzover het van mij afhing, heb ik steeds getracht studenten de noodzaak bij te brengen van de integratie van hun wetenschappelijk verworven inzichten in hun eigen geloof. Gebeurt dit niet, dan dreigt het gevaar van tweesporigheid: het om de beurt zitten op het wetenschappelijke en het geloofspoor, wat in bepaalde gevallen kan leiden tot grote spanningen en een 'gespleten' persoonlijkheid. Vervelend voor de aankomende dominee, maar nog vervelender voor de gemeente waarin deze komt te werken.

Deze tweesporigheid werkt namelijk onvermijdelijk door in de kerkelijke praktijk en manifesteert zich in de vaak voorkomende tegenstelling tussen datgene wat de dominee in de studeerkamer doet en wat er op de kansel wordt gezegd. Daardoor blijven mensen op het grondvlak verstoken van nieuwe informatie en blijft alles vaak bij het oude. Ik ben me ervan bewust dat er ook andere oorzaken zijn van de alsmear voortdurende kloof tussen geloof en wetenschap. Enerzijds was er vaak een terughoudendheid bij sommige dominees hun gemeenteleden te confronteren met nieuwe inzichten uit vrees daarmee onrust teweeg te brengen en hun eigen positie in gevaar te brengen. Men herinnert zich het droevige lot van theologen die het achterste van hun tong hebben laten zien. Anderzijds was er veelal een afwerende houding van mensen op het grondvlak te bespeuren, die zich niet bepaald open stelden voor nieuwe inzichten en steeds dezelfde gemeenplaatsen wilden horen.

Toch is er nu in vergelijking met de situatie in de jaren zestig en zeventig veel veranderd. Er is van de kant van Bijbelwetenschappers een stroom van informatie in boekvorm op gang gekomen speciaal voor mensen op het grondvlak. Daarbij gingen gemeenteleden gaandeweg een grotere bereidheid tonen zich te laten informeren door deskundigen. Gespreksgroepen, Bijbelkringen en leerhuizen schoten op als paddestoelen uit de grond en er kwamen cursussen voor de theologische vorming van gemeenteleden. Het ziet er allemaal hoopvol uit. Wie weet wordt de nog gapende kloof binnen afzienbare tijd gedempt, in weerwil van de conservatieve krachten die de wetenschap het liefst buiten de deur zouden willen houden.

Geloven als een kind?

Een van de in dit verband meest gebruikte argumenten om je in je geloof niet door wetenschap te laten hinderen, is dat je moet geloven als een kind. Wat moeten we ons daarbij voorstellen? In de praktijk zou het moeten betekenen dat je alles wat in de Bijbel staat - en zoals het er op het eerste gezicht staat - als waar en waar gebeurd moet aannemen, ook al begrijp je het niet. Wie als volwassenen dat kunnen opbrengen, mogen gerust op die manier geloven. Alleen moeten zij dat kinderlijke geloof niet aan anderen opdringen, die dat onmogelijk kunnen. Ook zouden zij dit soort geloof niet moeten voorhouden als de enige manier van geloven, of erger nog, als kenmerkend voor het ware geloof. Geloven als een kind kan, zolang je kind bent. Als het langer duurt, ben je of niet volwassen geworden, of je bent naïef. Nu mogen mensen best, wat mij betreft, 'als kinderen' zijn, maar het is iets anders wanneer zij van anderen verwachten dat die ook 'kinderlijk' moeten worden om te geloven. Om mensen tot 'kinderlijk' geloof over te halen, wordt vaak gebruik gemaakt van uitspraken van Jezus over kinderen: *Ik verzeker jullie: wie niet als een kind openstaat voor het koninkrijk van God, zal er zeker niet binnengaan.* (Marcus 10:15) en: *Ik verzeker jullie: als je niet verandert en wordt als een kind, dan zul je het koninkrijk van de hemel zeker niet binnengaan.* (Matteüs 18:3).

Wanneer deze uitspraken uit hun verband worden gerukt, kun je er natuurlijk van alles in lezen. Ook dat je, als je gelooft, naïef moet worden. Bekijken we deze uitspraken echter in het verband waarin zij overgeleverd zijn, dan zien we dat Jezus in beide gevallen het kind voorhoudt als voorbeeld van iemand die gering, geminacht en achtergesteld is. Want van alle gering geachte mensen in de samenleving van die dagen was het kind de meest gering geachte. Daarom moeten we ons idee van het kind als onschuldig, onbevangen, eenvoudig en goedgelovig hier als niet relevant uit ons hoofd zetten. In Matteüs 18 wordt in het direct daaropvolgende vers duidelijk gemaakt waar het hier om gaat, namelijk om 'zichzelf gering te achten' zoals een kind: *Wie zichzelf vernedert (beter: gering acht) en wordt als dit kind, die is de grootste in het koninkrijk van de hemel.* (NBV).

Jezus laat in beide uitspraken zien dat het rijk van God bestemd is voor mensen die gering geacht, nietig en achtergesteld zijn, zoals kinderen, en die dat ook van zichzelf vinden.

Met 'worden als de kinderen' en 'het rijk Gods ontvangen als een kind' heeft Jezus zeker niet bedoeld dat mensen naïef moeten worden. Hij heeft nergens geleerd dat mensen, om te geloven, hun verstand op non-actief moeten zetten. Evenmin heeft hij ons geadviseerd om de Bijbel op een goedgelovige manier 'als een kind' te lezen. Desondanks werden en worden mensen in orthodoxe kringen niet alleen verondersteld als kinderen te geloven; ze worden ook als kinderen bejegend. Wanneer je als kind met de inhoud van de Bijbel wordt geconfronteerd en daarbij kinderlijke vragen stelt, heb je recht op bij kinderen passende antwoorden. Wie echter als volwassene vragen over de Bijbel heeft, hoort volwassen antwoorden te krijgen. Het is een belediging voor mensen om met een kluitje in het riet te worden weggestuurd met een beroep op hun 'kinderlijk geloven'. Veel mensen die momenteel buiten de kerk zitten, zullen kunnen beamen dat zij vaak als reactie op hun vragen te horen hebben gekregen:

Dat moet je maar geloven, want zó staat het in de Bijbel. Van anderen heb ik begrepen dat ze als antwoord hebben gekregen: Ga maar flink bidden, dan gaat dit soort vragen wel over. Zulke antwoorden zijn een klap in het gezicht van mensen die willen nadenken en daarbij hun verstand willen gebruiken.

In mijn eigen ervaring is 'kinderlijk geloven' een fase in mijn jeugd geweest, die onmogelijk langer kon duren dan ze geduurd heeft. Ik kan Paulus nazeggen: *Toen ik nog een kind was, sprak ik als een kind, dacht ik als een kind, redeneerde ik als een kind. Nu ik volwassen ben, heb ik al het kinderlijke achter me gelaten.* (1 Corintiërs 13:11). Dat is heel normaal. Terugziende op mijn kinderlijk geloof, ben ik dankbaar dat het mij gegeven was, maar ik verlang er niet naar terug. Integendeel, ik ben blij dat ik nu niet meer zó hoef te geloven. Ik ben er diep van overtuigd dat het fundamentalistische Bijbelgeloof - waarbij men goedgegelovig aanneemt dat alles wat in de Bijbel staat, precies zó gebeurd is -, het juiste verstaan van de Schrift in de weg staat. Deze uiterst simplistische visie op de Bijbel kan voor menig een een struikelblok zijn om het geloof in God te behouden. Daarom wil ik, als iemand die persoonlijk bevrijd is van dat krampachtige Bijbelgeloof, en juist daardoor het geloof in God behouden heeft, met mijn wetenschappelijke kennis van de Bijbel anderen helpen de Bijbel anders te lezen en anders over het geloof in God te denken. Mijn eigen geloof in God is gebaseerd op mijn eigentijdse, niet-fundamentalistische verstaan van de Bijbel. De wetenschap heeft mij leren onderscheiden tussen zin en onzin, en mij geholpen het wezenlijke te onderkennen en vast te houden, en het onwezenlijke los te laten.